

El passat com a present (la historiografia catalana de la revolució liberal a la Renaixença)

per Josep M. Fradera

S'accepta sense problemes que l'emergència dels nacionalismes contemporanis comportà quasi sempre una modificació de la percepció que es tenia del passat. Així, Eric J. Hobsbawm i altres han argumentat que la necessitat de mantenir unes bases sòlides de continuïtat amb el passat va portar sovint els moviments nacionalistes o els estats —o els moviments socials de tipus divers— a inventar-les, allí on no podia ser objecte de fàcil i còmoda manipulació.¹ En una línia similar, Benedict Anderson ha argumentat que, si bé la creació dels estats-nació moderns és considerada generalment com un fet nou, solen presentar-se ells mateixos com els elements cridats per organitzar i per assegurar la continuïtat de comunitats constituïdes des de temps immemorials, legitimant així la seva existència.² De tota manera, la insistència en el caràcter *inventat* o *imaginari* de la identitat col·lectiva i de la seva fonamentació en passats més o menys manipulats, comprensible davant de les interpretacions essencialistes del mateix procés, no hauria de fer oblidar el complex de connexions i d'intercanvis que es produeixen dins d'una cultura nacional, en què el sentit històric constitueix només una part variable i contingent. D'altra banda, el mateix procés de recuperació i transformació de la relació amb el passat comporta necessàriament una enorme quantitat de processos intermedis que s'haurien de precisar cas per cas, moment per moment. No hi podem entrar, i partirem per tant de la constatació elemental que l'ascens del nacionalisme contemporani resultaria molt difícilment pensable sense una sostinguda manipulació del passat, per fer-lo apte, entre altres raons, per a la tasca d'educació patriòtica de les masses que se li atorga, d'una manera o altra.

Que la història va ser, i és encara, un dels ingredients bàsics d'una identitat catalana distintiva és massa evident perquè calgui demostrar-ho. El com i el quan començà, però, a jugar aquesta funció ja no és tan clar, i massa sovint es donen per sabuts punts que necessiten una explicació adequada. Plantejar el tema, però, té l'enorme avantatge d'acostar-nos a problemes centrals de l'emergència del sentit de comunitat i del patriotisme provincial que apareixen i es consoli-

1. E. J. HOBSBAWM i T. RANGER (eds.), *The Invention of Tradition* (Cambridge University Press 1983).

2. BENEDICT ANDERSON, *The Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londres 1983).

den a les dècades centrals del segle XIX. A la vegada ens ajudarà a entendre algunes de les característiques més permanents del nacionalisme català contemporani. En aquest treball, però, em proposo d'investigar només alguns aspectes de la relació entre historiografia i patriotisme a la Catalunya de les dècades centrals del segle XIX com a part d'una investigació més extensa sobre les arrels de la cultura nacional catalana.

El desenvolupament de les ciències històriques arribà a un punt molt alt a la Catalunya del segle XVIII, ben representat per la tasca brillant d'homes com el jesuïta Masdeu, Caresmar i, sobretot, Antoni de Capmany.³ Les *Memorias históricas* i les *Cuestiones críticas* del darrer constituïren la culminació de la historiografia del segle, un nivell que no es va assolir la centúria següent per raons que ens plantejarem només en part.⁴ Una anàlisi detallada d'aquelles obres no és l'objecte d'aquest assaig; per a això només cal remetre a l'excel·lent bibliografia que hi ha sobre el tema. M'interessa, però, d'assenyalar dos punts que són importants per entendre els problemes de la historiografia catalana de mitjan segle XIX.⁵ La historiografia setcentista, millor dit, la de la segona meitat del segle, responia a un programa intel·lectual carregat de lògica: esbrinar les peculiaritats del desenvolupament econòmic català, tot cercant en el passat elements de comparació o de comprensió que el fessin més intel·ligible. Era una investigació que reforçava la presa de consciència de la classe dirigent del Principat que s'afirmava amb el segle i que l'ajudava a entendre la seva peculiar posició dins del conjunt de la monarquia i de l'imperi. La imatge de Capmany de Catalunya com d'una colònia de *castores*, d'una comunitat organitzada i diferenciada pels seus hàbits de treball dins de l'edifici imperial, constitueix la formulació més nítida de l'orgull recuperat d'uns bons súbdits de la corona, de la monarquia, que acceptaven de fet amb ben poques reserves.⁶

La posició de Capmany i de Caresmar no era, però, única en la historiografia catalana setcentista. En realitat, coexistí en bona harmonia amb la tradició anterior, amb què en part estava empeltada, la que representava l'Acadèmia de Bones Lletres. Aquesta institució havia estat refundada durant el regnat de

3. Roberto MANTELLI, *Nationalism, Xenophobia and Catalanism in the Writings of an Enlightened Catholic Historian: Juan Francisco Masdeu, S. J. (1744-1817)*, «Analecta Sacra Tarraconensia» (1982-1983), vol. 55-56, ps. 209-260; sobre Caresmar, Ernest LLUCH, *Jaume Caresmar i «El Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del Principado de Cataluña (1780)»*, «Recerques», 10 (1980), ps. 177-181; també els capítols que dedicà a Capmany i a Caresmar a *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana* (Barcelona 1973); del mateix autor, *La Il·lustració a Catalunya: l'esforç per a projectar un país*, «L'Avenç», 102 (març de 1987), ps. 6-17. De Pierre VILAR, el vell però encara útil article sobre Capmany, *Capmany i el naixement del mètode històric*, dins *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII* (Barcelona 1973), ps. 83-91; Emili GIRALT, *Ideari d'Antoni de Capmany* (Barcelona 1965).

4. Antonio DE CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (Barcelona 1963), 3 vols.; *Cuestiones críticas sobre varios puntos de historia económica, política y militar* (Barcelona 1988).

5. R. GRAU i M. LÓPEZ, *Historiografia*, dins *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans* (Barcelona 1979), ps. 238-245; J. FONTANA, *Ciència històrica i consciència nacional catalana*, «L'Avenç», 100 (gener de 1987), ps. 70-76.

6. *Memorias históricas...*, vol. I, p. 867.

Ferran VI sobre la base d'uns minsos precedents del segle anterior.⁷ Entre les tasques preferents hi tenia la dedicació a la història i, en particular, a la història de Catalunya, com veurem més endavant. El 1756 l'Acadèmia publicà unes importants *Observaciones sobre los principios elementales de la historia*, que posaven al dia els requisits metodològics i les referències bibliogràfiques bàsiques de la investigació històrica.⁸ En realitat, el mètode filològic dels homes de l'Acadèmia tenia molt poques diferències amb el dels grans historiadors esmentats, al marge de la qualitat dels uns i dels altres. El que els diferenciava de veritat era la mena de preguntes que plantejaven, que són les que, en definitiva, determinen l'abast d'una tradició historiogràfica. En efecte, les qüestions que articulaven la recerca de Capmany i de Caresmar, per exemple, eren les pròpies de la historiografia il·lustrada del segle XVIII, la vessant més estructural, bo i acceptant la important observació de Ramon Grau i Marina López, que l'obra d'ambdós ja no s'inscrivía plenament en l'òrbita de la il·lustració.⁹ El que preocupava Antoni de Capmany i Jaume Caresmar era la individualització d'un cas concret de desenvolupament econòmic català dins del sistema de comparacions entre el passat i present que la historiografia il·lustrada havia imposat en el centre de l'anàlisi. Aquesta preocupació s'expressà, per exemple, en la controvertida qüestió dels recursos humans en èpoques passades.¹⁰ Impressionats pels canvis que van veure a la societat catalana, tots dos cercaren en el canvi econòmic una explicació del seu dinamisme, justificant per raons històriques i de tradició la vigència de les institucions socials existents, que consideraven funcionals per al creixement econòmic.¹¹ Ben a la inversa, les minucioses i sovint fantasioses investigacions dels seus col·legues de l'Acadèmia responien a una altra mena d'interessos, que tenien més a veure amb les motivacions d'orgull nobiliari i eclesiàstic característiques d'una genuïna classe dirigent de l'antic règim.¹² L'obsessió pels orígens històrics de Catalunya, per esbrinar els orígens púnics o romans de Barcelona, o per refer la història eclesiàstica, connectava en molts punts amb les preocupacions de Caresmar, per exemple, però prenia tot el seu sentit com a exercici de valorització d'uns grups socials i per identificació de la comunitat a la qual pertanyien, del tot aliens a les forces que s'estaven obrint pas dins de la societat catalana en una direcció nova.¹³ Seria del tot absurd pretendre establir una separació nítida i tallant entre els uns i els altres, però varen ser les dife-

7. *Historia y labor de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona desde su fundación en el siglo XVIII* (Barcelona 1955), ps. 3 i ss.

8. *Observaciones sobre los principios elementales de la historia, Real Academia de Buenas Letras de la Ciudad de Barcelona; origen, progresos, y su primera Junta General baxo la protección de su Magestad con los papeles que en ella se acordaron* (Barcelona 1756), t. I, ps. 93-667.

9. Cal veure l'article fonamental de R. GRAU i M. LÓPEZ, *Antoni de Capmany: el primer model de pensament polític català modern*, dins A. BALCELLS (ed.), *El pensament polític català (del segle XVIII a mitjan segle XX)* (Barcelona 1988), ps. 13-40.

10. Josep FONTANA, «Pròleg» a *Cuestiones críticas*, d'Antoni DE CAPMANY, ps. 12-13.

11. E. LLUCH, *El pensament econòmic català...*, ps. 49-51.

12. Sobre les acadèmies setcentistes es pot consultar D. ROCHE, *Le siècle des lumières en province: Académies et académiciens provinciaux, 1680-1780*, 2 vols. (París 1978) (dec aquesta referència a l'amabilitat de James S. Amelang).

13. He treballat directament sobre els fons de l'Acadèmia, que estan només parcialment catalogats. Espero publicar un treball més detallat sobre la institució de finals de segle XVIII fins als anys de la revolució liberal.

rències d'enfocament les que van determinar la fi dels plantejaments més nous i la paradoxal continuïtat dels més arcaics, en el traspass del segle XVIII al XIX i fins a la revolució liberal.

Com ha observat Josep Fontana, la concepció de Capmany no contemplava el dinamisme històric de les contradiccions classistes, en la mesura que la seva obra traduïa una fase del creixement econòmic català sòlidament integrat dins de les estructures socials de l'antic règim, encara plenament vigents.¹⁴ En conseqüència, la fallida del vell ordre havia de representar la fi del model historiogràfic de Capmany i d'aquells que el compartien, un model que no va ser recuperat fins després de la revolució, quan Milà, Piferrer, Balmes i altres el van invocar com a precedent remot, i la seva obra com a fonament de l'orgull de classe de la nova burgesia que s'afirmava damunt de les runes de l'antic règim.¹⁵ La recuperació de la figura de Capmany com a pare de la pàtria va culminar els anys cinquanta, quan les seves despulles van ser retornades des de Cadis a Barcelona, obscurint-se després el seu record.¹⁶ Mentrestant, l'Acadèmia havia prosseguit les seves recerques erudites, de vegades més aviat irrisòries, ben simbolitzades en la filologia detectivesca de l'eclesiàstic i arxiver Jaume Ripoll.¹⁷ És ben comprensible, doncs, que el caràcter mateix de la recerca que l'Acadèmia acollia i promovia fes impossible la realització del que era el seu projecte més ambiciós, la redacció d'una *Història de Catalunya*, un propòsit que arrossegà més de cent anys i del qual tornarem a parlar.¹⁸

La revolució liberal capgirà radicalment la situació que acabem de descriure, plantejant les coses en un terreny nou, que la trajectòria de la mateixa Acadèmia de Bones Lletres reflecteix prou bé. D'ençà de la reobertura real l'any 1834, l'Acadèmia gravità lentament però inexorable cap a l'òrbita del liberalisme, sota la direcció d'un grup d'homes que ben aviat van figurar a les files del moderantisme convicte i confés, com Pròsper de Bofarull, Albert Pujol, Martí d'Eixalà o Ramon Muns i Serinyà. Aquest nucli dirigí la institució des de l'inici de l'etapa revolucionària, sense perdre'n mai el control. L'esllavissament de l'Acadèmia cap al liberalisme implicà una reformulació dels objectius programàtics, d'acord amb el pensament que llançà l'exclaustrat Albert Pujol en un important discurs del final de l'any 1835, quan la institució tot just havia reobert les portes després dels fets revolucionaris de l'estiu: «*Ilústrese al pueblo para recibir la constitución; y aprenda a conocer sus deberes y derechos.*»¹⁹ Les circum-

14. J. FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització* (Barcelona 1988), p. 122.

15. Balmes el cità a *El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea*, *Obras Completas*, t. IV, ps. 651-657. Piferrer el cità al primer volum dels *Recuerdos y bellezas de España* (Barcelona 1839), p. 14.

16. Es poden consultar alguns materials d'aquest darrer període: Guillermo FORTEZA Y VALENTÍN, *Juicio crítico de las obras de D. Antonio Capmany y de Montpalau* (Barcelona 1857); J. RUBIÓ I ORS, *Nuevos y curiosos datos sacados del archivo de la Casa Lonja, que acerca de D. Antonio de Capmany y de Montpalau y de sus obras tituladas Memorias históricas sobre la marina, industria, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona y libro del consulado dió por primera vez a conocer a la Real Academia de Buenas Letras de esta ciudad en la siguiente memoria, leída ante la misma en 5 de febrero de 1869 su socio de número* (Barcelona 1869). Pablo VALLS, *Biografía de Don Antonio de Capmany y de Montpalau* (Barcelona 1857).

17. *Historia y labor...*, ps. 79-80.

18. *Ibid.*, ps. 13-14, 23, 25, 55 i ss.

19. Sobre Albert Pujol i Gurena, *Historia y labor...*, p. 125. El citat, però, ha estat

tàncies crítiques per les quals van passar la ciutat i la mateixa institució els anys següents van fer molt difícil saber com i en base a què s'havia d'endegar aquella educació del poble que Pujol els proposava. El mateix president de l'Acadèmia, l'historiador i cap de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Pròsper de Bofarull, va veure's obligat a insistir més d'una vegada en la dificultat d'aquesta tasca enmig de la violència crònica del període. El dia 3 d'octubre del 1837, data en què s'obrien anualment les sessions, digué als consocis: «... *no permitamos que ni las vicisitudes políticas que nos aquejan, ni el horroroso estampido del cañón de la guerra civil que nos devora, sean bastantes para hauerantar del patrio suelo de Barcelona las buenas letras que son la hermosa divisa de nuestra empresa*».²⁰

Després de la Jamància, que comportà el tancament de l'Acadèmia, Bofarull insistí de nou en la impossibilitat de portar a terme les tasques de la institució enmig de «*las inquietudes y zozobras que llevan consigo las intestinas revueltas*».²¹ I quatre anys més tard, en un dels seus darrers discursos d'obertura, tornà a plantejar el mateix en aquests termes: «... *la falta de proteccion de las Autoridades, que no pueden atender á las letras cuando tienen que acudir a las armas, la falta de recursos que impide abrir certámenes públicos, conceder premios, imprimir las memorias que lo merezcan; pero yo creo que el principal obstáculo es esta inquietud, ese porvenir (nebuloso y) sombrío, esa perturbación de los espíritus, que con ocasión de los grandes y terribles acontecimientos de los que somos espectadores. Las letras quieren paz, calma y seguridad, nada las asusta y las aleja tanto como el estruendo de Marte, capital enemigo de Minerva*».²²

La sensació de crisi s'havia instal·lat molt profundament dins de l'Acadèmia, estat d'ànim sens dubte molt representatiu del que hi devia haver entre la classe dirigent que es consolidà en aquell període. A partir d'aquell període se'ls plantejaven dues possibilitats de cap on orientar les tasques pròpies de la casa. Una primera sortida consistia, a grans trets, a plantejar-se el desenvolupament d'una historiografia de caire liberal, que racionalitzés l'experiència revolucionària que s'estava produint, que legitimés l'acció de la burgesia com a classe dirigent i que assenyalés els límits de la societat que estava emergint.²³ Instruments intel-

consultat directament: *Discurso que en la inauguración de los estudios generales establecidos en la ciudad de Barcelona por su Esmo. Ayuntamiento, con aprobación del señor Jefe Político de la Provincia* (Barcelona 1836); del mateix autor, *Solemne apertura de la Universidad de Barcelona verificada el día primero de octubre de 1846* (Barcelona 1846). Un germà seu, Andreu Pujol i Gurena, publicà una *Adición á la colección de cartas y otros escritos para la instrucción de los niños* (Barcelona 1837). La citació reproduïda al text, però, procedeix de l'*Apertura de las cátedras de lengua española, de literatura y de historia verificada el día 7 de diciembre de 1835 por la Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona 1836), p. 7.

20. Fons de Secretaria, lligall 237, II (ACA), discurs del 3 d'octubre de 1837.

21. *Ibid.*, discurs del 15 d'octubre de 1844.

22. *Ibid.*, discurs del 15 d'octubre de 1848.

23. Per entendre el significat de la historiografia liberal francesa m'he basat, sobretot, en els magnífics treballs de Lionel GOSSMAN, *Medievalism ant the Ideologies of the Enlightenment. The World of La Curne de Sainte Palaye* (Baltimore 1968); Agustín Tbierry and *Liberal Historiography*, dins *History & Theory. Studies in the Philosophy of History*, vol. xv, 4 (1976), ps. 3-83; *History as a Deciphrement: Romantic Historiography and the Discovery of the Other*, «New Literary Criticism», vol. xv, 2 (hivern de 1984), ps. 23-57; *The Boudaries of the City. A Nineteenth Century Essay on «The Limits of Historical Knowledge»*, dins *History & Theory. Studies in the Philosophy of History*, vol. xxv, 2 (1986), ps. 33-40. Josep FONTANA, *Historia. Análisis del pasado y proyecto social* (Barcelona 1982),

lectuals per seguir aquest camí no els en faltaven en absolut; la familiaritat de molts dels homes de l'Acadèmia amb la historiografia liberal francesa, la de Guizot, Mignet o Thierry, estava ben establerta.²⁴ Les traduccions d'aquests autors i d'altres, a més, figuraven extensament en els catàlegs de les principals cases editorials barcelonines.²⁵ L'altra possibilitat era encaminar-se cap a una altra mena de productes, menys exigents científicament parlant, però encarats més decididament a satisfer la demanda de legitimitació i satisfacció de l'orgull burges, és a dir, d'un valor de canvi immediat més evident. Com veurem, va ser aquesta segona alternativa la que es va imposar, per raons que espero que seran clares.

Els anys trenta diverses veus es van aixecar a Barcelona per demanar una història o una ciència social a l'alçada de les crítiques circumstàncies per les quals passaven. Dit molt esquemàticament: una història que, fent més entenedor el procés de canvi social, ajudés a controlar-lo. Segurament, la primera persona que va proposar-se avançar en aquest sentit va ser Ramon Martí d'Eixalà, a qui coneixem molt bé gràcies a l'excel·lent llibre que li dedicà Jaume Roura.²⁶ Aquest filòsof i polític moderat llegí, el 9 de maig de 1837 a l'Acadèmia, un llarg i ben estructurat discurs que no tenia altre objecte que incitar a una història de pretensions científiques.²⁷ Que Martí i els seus amics donaven importància a la qüestió ho confirma el fet que dos mesos després el «Diario de Barcelona» en publicà un detallat comentari: «... el socio D. Ramón Martí d'Eixalà leyó un discurso relativo a fijar las reglas de observación aplicables á los hechos que forman el patrimonio de la historia, al objeto de fundarla sobre sus bases más esenciales; y concretando sus idea a la exploración de un archivo, tal como el antiguo y riquísimo de la Corona de Aragón, sentió en primer lugar que cualquier hecho correspondiente a determinada época guarda relación directa con uno ó mas de los puntos siguientes, a saber: 1º forma de gobierno; 2º personal y sistemas de los gobernantes; 3º defensa exterior y aumento o disminución del territorio; 4º seguridad interior y administración; 5º religión, usos, costumbres y pasiones dominantes; 6º legislación privada; 7º agricultura, artes, comercio y navegación; 8º riquezas y las clases de objetos en que consistan; 9º estado de la población, su constitución física, y la proporción que guardan entre sí las diferentes clases; 10º estado de las ciencias y de su propagación; y por

ps. 107-114. Sobre la qüestió, diferent, de la història a l'ensenyament universitari, però molt il·lustrativa de la història que es demanarà, és d'interès l'article de Reba N. SOFFER, *The Modern University and National Values, 1850-1930*, «Historical Research», vol. LX, 142 (1987), ps. 147-178.

24. Són els casos, almenys, de Cortada, de Balmes, de Martí d'Eixalà; ben segur que també els de Milà, Piferrer, Mañé i Flaquer i Illas i Vidal.

25. Moltes de les traduccions varen ser editades a Madrid. Per exemple, les de Guizot per la casa de Francisco de Paula Mellado, que edità la *Historia del Consulado y del Imperio* de Thiers el 1846. Igualment, Ayguals d'Izco edità a Madrid un altre llibre molt conegut de Thiers, *De la Propiedad*, el 1848. En canvi, la *Historia de la Revolución de Francia*, de M. Mignet, l'edità la casa de J. Oliveres de Barcelona, que edità també les de Louis Blanc. La circulació dins d'un únic mercat, que incloïa les dues ciutats i els principals centres editors, n'assegurava l'accessibilitat i, segurament, la ràpida traducció.

26. Jaume ROURA, *Ramon Martí d'Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX* (Barcelona 1980).

27. *Ibid.*, ps. 57-58.

*último los cuerpos morales lícitos o ilícitos que contiene la grande sociedad.»*²⁸

Martí d'Eixalà, que era membre de la Secció d'Història de l'Acadèmia, proposà tot seguit un conjunt de fórmules per fer viable una pretensió tan ambiciosa com la que acabava de defensar, insistent de nou en la necessitat de l'«*análisis o descomposición del cuerpo social en sus elementos*».²⁹ Quasi dos anys després, el 21 de març del 1839, tornà a agafar el fil de la qüestió, altre cop en una sessió de l'Acadèmia, institució que, cal pensar, creia idònia per a realitzar una tasca que ell no podia dur a terme personalment. En aquesta ocasió llegí una memòria sobre la *Histoire de la civilisation en Europe* de François Guizot, font màxima d'inspiració de tota una generació, com veurem.³⁰ Les preocupacions de Martí devien ser compartides per altra gent a Barcelona i Catalunya, i estic segur que una investigació més detallada de la premsa dels anys trenta i quaranta ho posaria en evidència. El diari moderat «La Paz», per exemple, publicà un interessantíssim article sobre historiografia l'abril de 1838 que expressava unes intencions similars.³¹ No establia, com havia fet Martí d'Eixalà, un programa de recerca, sinó que presentava al lector una àmplia i molt ben documentada relació de la gran historiografia passada i present que pogués servir d'inspiració. Esmentava els treballs dels historiadors clàssics castellans del segle XVI, la historiografia europea del segle XVII, però, sobretot, recordava els grans noms dels segles XVIII i XIX, de Hume, Robertson i Gibbon a Chateaubriand, Thierry i Guizot, i acabava amb una selecció de referències més properes a l'espai, des de Fernández Navarrete, Mariana, Zurita i Melo fins a Pròsper de Bo-

farull. Les propostes d'aquest estil no varen donar resultats apreciables a l'enrarit clima de la Barcelona del traspàs dels anys trenta als quaranta, ni després. La de Martí no va ser, però, l'única veu que es va alçar per reclamar un esforç seriós en el terreny de les ciències socials. En efecte, ja en els mateixos anys en què Martí d'Eixalà proposava orientar-se en la direcció que assenyalaven Guizot i altres, un jove eclesiàstic de Vic, educat a la universitat de Cervera, havia emprès pel seu compte la crítica de l'obra més coneguda de l'historiador hugonot francès, precisament la que Martí comentà en la sessió acadèmica del març del 1839. Em refereixo naturalment a Jaume Balmes, que dedicà uns quants anys a preparar una refutació de Guizot, una de les seves obres més conegudes, *El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civili-*

28. «Diario de Barcelona» (5-VI-1837), p. 1.247.

29. *Ibid.*, p. 1.248. «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», t. IX (1917), p. 257.

30. J. ROURA, *op. cit.*, p. 57. També llegí una memòria sobre les *Suertes de la mujer en los primeros grados de la civilización de los pueblos*. La disquisició sobre Guizot va ser esmentada al discurs de Muns i Serinyà (ACADEMIA DE BUENAS LETRAS, *Sesión pública del día 2 de julio de 1842...* [Barcelona 1842]), p. 11.

31. «La Paz» (7-IV-1838), ps. 1-2. El mateix periòdic moderat publicà, el juliol del mateix any, articles que es referien als historiadors francesos. El primer era una crítica dels doctrinaris francesos, incloent-hi Guizot, que, malgrat això, era presentat com un gran historiador. Aquest, però, no era un treball preparat per la mateixa redacció. El segon, que ho era, consistia en una disquisició sobre l'etapa del Terror a la Revolució Francesa. Començava amb una discussió sobre les diferències entre les escoles historiogràfiques *fatalista* i *descriptiva*, la primera la de Mignet i Thierry, la segona la de Guizot i Thiers.

zación europea.³² No era una refutació qualsevol, sobretot si la comparem amb la producció corrent sobre aquests temes en el camp de l'apologetica catòlica.³³ Denotava, en efecte, una assimilació notable de moltes de les categories i propostes del propi adversari, començant pel mateix concepte de *civilització* com a categoria totalitzadora de la vida social.³⁴ Aquest no és el lloc apropiat per desenvolupar aquest punt amb extensió, però el fet és que l'acceptació dels principis bàsics de la ciència social de l'època i la consciència de la seva mateixa necessitat, d'una banda, i la peculiar posició política de Balmes, de l'altra, el varen empènyer a demanar, al principi dels anys quaranta, una ciència de la societat molt propera a aquella que havia demanat Martí uns anys abans.³⁵ A més, Balmes intentà practicar aquesta ciència quan, durant la segona gran onada de bullangues dels anys 1842-1843, es proposà entendre i explicar les raons i el sentit de la transformació per la qual estava passant la societat catalana.³⁶ Des d'aquest punt de vista, els articles de Balmes publicats a «La Civilización» i a «La Sociedad» continuaven la tasca de refutació de Guizot, però indicaven alhora una voluntat d'aproximació als problemes específics de la societat catalana, trencant amb els motllos cosmopolites i vaticanistes dins els quals solien polemitzar els escriptors apologetics. Entre el primer article de l'1 d'agost del 1841, que començava amb la pregunta «*Qué és la civilización?*», i els darrers publicats a la premsa barcelonina els primers mesos del 1844, dedicats a reflexionar sobre les relacions entre fabricants i treballadors a la ciutat, hi hagué una progressió temàtica i d'enfocament molt sensible, producte alhora d'una notable coherència doctrinal i d'un fort sentit de responsabilitat social davant de la situació que vivia Catalunya, una situació crítica per a la qual no disposava d'explicacions nítides ni convincents.³⁷

En un d'aquests articles, publicat a «La Civilización» el gener del 1842, Balmes donà una idea molt precisa d'allò que ell entenia per «ciència social». No és pas una coincidència casual la similitud dels seus arguments amb els que, uns anys abans, havia defensat Martí d'Eixalà, ja que ambdós partien de fonts d'inspiració idèntiques i no estaven fent altra cosa que donar a conèixer a Barcelona les idees bàsiques de la historiografia liberal del país veí, que Balmes compartia de fet fins i tot en la seva vessant materialista:

«Social se refiere a la intrínseca de la sociedad, político se aplica a su gobierno; lo primero encierra las ideas, las costumbres, los hábitos, las instituciones

32. J. BALMES, *El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea*, dins O.C. (Madrid 1949), t. I.

33. Vaig tractar de plantejar aquest tema a *El concepte de progrés i d'ordre social» en Balmes, «L'Avenç», 65* (novembre de 1983), ps. 14-21.

34. L. FEBVRE, *Civilisation: Evolution of a Word and a Group of Ideas*, dins Peter BURKE (ed.), *A new Kind of History* (Nova York 1973), ps. 219-257. Raymond WILLIAMS, *Keywords* (Nova York 1983), ps. 57-60.

35. Sobre les relacions entre la posició política de Balmes i la transformació de les seves actituds intel·lectuals, J. M. FRADERA, *Quatre etapes en la trajectòria política de Jaume Balmes, aproximació a l'evolució del seu pensament* (Vic 1988).

36. Hi ha dues publicacions recents sobre Balmes, ambdues d'interès: Casimir MARTÍ, *Jaume Balmes: entre la reacció i la revolució*, dins *El pensament polític català (del segle XVIII a mitjan segle XIX)*, ps. 57-74; Joaquín VARELA SUANZES, *Estudio preliminar*, dins J. BALMES, *Política y Constitución* (Madrid 1988), ps. IX-XCI.

37. J. BALMES, *Cataluña*, dins O.C., t. V, ps. 905-1002.

independientes de la forma de gobierno, lo segundo se aplica a la organización del poder público y al modo con que está asentada sobre la sociedad: así como el orden administrativo se aplica más particularmente al modo con que ejerce sobre la misma sus funciones. De esto se infiere que la palabra estado social abarca todo cuanto hay en la sociedad, en cuanto se prescinde de la forma de gobierno y del sistema de administración; mientras que esta forma y este sistema no estén tan hondamente arraigados en el país y tan íntimamente enlazados con la sociedad, que pueda considerárselos como que forman uno de los elementos más íntimos de su organización. En este caso pueden contarse las municipalidades en tiempos del imperio romano, el feudalismo en los siglos medios, las mismas municipalidades en el espacio que transcurrió desde que empezó a tomar cuerpo la lucha entre los comunes y los señores, y otros ejemplos que podrían citarse. Se conoce que las instituciones políticas o administrativas han pasado a ser en cierto modo sociales, cuando son hijas de la religión de los pueblos, o de su sistema de propiedad, o nacen de su mismo tenor de vida; pues que entonces, como que están cimentadas en lo que más de cerca afecta al hombre en lo moral o en lo físico, no pueden derribarse ni alterarse sin que se resienta de la mudanza el mismo estado social.

»A pesar de lo que acabamos de exponer sobre la íntima relación que existe en muchos casos entre el estado político y administrativo y el social, es menester advertir que siempre queda entre ambos una diferencia notable, y que la organización del poder público y de las instituciones que de ella emanan son cosas de suyo más sujetas a mudanzas que el estudio social; como que por más raíces que tengan en la sociedad permanece su tronco en la superficie y está más expuesto a las tempestades levantadas con frecuencia por el ardor de las pasiones y la lucha de los intereses.»³⁸

A continuació, Jaume Balmes feia una detallada exposició dels temes dels quals hauria d'ocupar-se una ciència social definida per aquesta ambició, començant per «el número de habitantes del país» i acabant amb «el desarrollo intelectual de los pueblos».³⁹

¿Per què Balmes anà més enllà que la mateixa i genuïna intel·lectualitat burgesa, essent, com era, un disciplinat home d'Església? Aquí només podem donar una resposta parcial, però el fet evident és que Balmes ocupà una posició única en el món intel·lectual català dels anys quaranta, una posició fronterera que permetia trencar els límits que marcaven els camps respectius de la intel·lectualitat catòlica, d'una banda, i el dels intel·lectuals de la burgesia liberal, d'una altra.⁴⁰ La conseqüència d'aquesta marginalitat de fet va ser que, si bé no completà mai una exposició general de les qüestions que havien de constituir la matèria de la ciència social que havia demanat, quan s'encarà amb les enormes tensions socials que sotraguejaven la societat catalana ho va fer amb l'esperit d'aquests articles programàtics que hem comentat. Ell va ser l'únic que va esforçar-se a explicar sense prejudicis les raons i la naturalesa de les bullangues barcelonines i la complexitat de la posició de Catalunya dins del conjunt es-

38. *Ibid.*, p. 496.

39. *Ibid.*, ps. 497-499.

40. He tractat alguns aspectes de la relació de Balmes amb la intel·lectualitat catòlica barcelonina a *Balmes i les revistes de religió a Barcelona (1838-1843)* (pendent de publicació).

panyol. Tot plegat el forçà a encarar-se amb la qüestió de la indústria i de la classe obrera naixent (com ho varen fer De la Sagra o Borrego, significativament des de fora), temes que no pas per casualitat no varen rebre mai un tractament equivalent o adequat per part de l'establishment intel·lectual català.⁴¹

Caldria tornar a formular-nos de nou la pregunta anterior: ¿per què el que varen demanar Martí d'Eixalà o Jaume Balmes, l'un des de dins dels grups d'intel·lectuals lligats orgànicament a la classe dirigent catalana, l'altre des d'una posició més aïllada, no va obtenir una resposta adequada? La qüestió torna necessàriament a l'activitat de l'Acadèmia i a l'observació de la mena de productes que s'estaven obrint pas, per veure com l'«esperit històric» que s'estava afirmant com a criteri orientador en la literatura començava també a contaminar l'àmbit de la història o de la ciència social. El fet que cal constatar és, doncs, que la revolució liberal no representà pas la recuperació de les preocupacions crítiques de la generació de Capmany, d'una recerca d'un abast que ni tan sols els economistes van ser capaços de mantenir a partir dels anys quaranta.⁴² Tampoc no va servir per avançar en la direcció que demanaven ments clarividents, com Martí d'Eixalà o Balmes, és a dir, cap a una pràctica disciplinària que s'interrogués pels principis bàsics d'organització i de canvi de les societats. La conseqüència de tot plegat, de la manca de continuïtat de la millor tradició setcentista i del fracàs palès de la possibilitat d'una historiografia liberal digna de tal nom no va ser un buit historiogràfic absolut, tot i que el balanç de la historiografia catalana del segle XIX és prou decebedor. L'*horror vacui* funcionà en aquest camp, i durant els anys trenta i quaranta van afirmar-se lentament però inexorable els plantejaments que marcarien el punt d'arrencada d'una tradició orientada cap a la recreació idealitzada del passat medieval.

La transformació del vell projecte de l'Acadèmia de confeccionar una *Història de Catalunya* resulta molt aclaridora per saber cap on s'estaven orientant les expectatives en aquest terreny. Des dels bons temps del marquès de Llió, l'Acadèmia s'havia imposat corporativament la feixuga tasca de redactar una *Història de Catalunya*, projecte que havia estat explícitament confirmat amb l'aprovació oficial dels seus estatuts l'any 1752.⁴³ L'Acadèmia acumulà les dècades posteriors una muntanya de memòries monogràfiques sobre temes molt variats, però la somniada *Història* no avançà ni un pam. L'any 1792 els acadèmics declaraven que el que pretenien era seguir el mètode de la del Llenguadoc, reconeixent de manera implícita que no s'havien posat encara d'acord, malgrat els molts anys passats des de la concepció del projecte.⁴⁴ Uns anys més tard, en

41. Sobre Ramón de la Sagra cal consultar Jordi MALUQUER DE MOTES, *El socialismo en España, 1833-1868* (Barcelona 1977), ps. 201-235. Ascensión CAMBÓN INFANTE, *El socialismo racional de Ramón de la Sagra* (Universidad de Santiago de Compostela 1988), (tesi doctoral pendent de publicació).

Sobre Borrego, l'insuficient llibre d'Andrés OLIVA MARRA-LÓPEZ, *Andrés Borrego y la política española del siglo XIX* (Madrid 1959). El llibre de Borrego que es referia a la situació de Catalunya portava per títol *Principios de economía política con aplicación a la reforma de aranceles de aduanas a la situación de la industria fabril de Cataluña* (Madrid 1844).

42. Em sembla bastant simptomàtic que ningú no s'hagi ocupat de l'evident col·lapse de l'economia política a Catalunya, en el punt on Ernest Lluch deixa la seva anàlisi, a mitjan dels anys quaranta.

43. *Historia y labor...*, ps. 10-13.

44. *Ibid.*, p. 14.

una sessió del 18 de maig del 1796, Marià Sans presentà de nou un pla per a la confecció de la *Història*, però l'any 1804 encara hi donaven voltes, sense que haguessin avançat gens ni mica. Finalment, la guerra napoleònica i la revolució van encallar el projecte durant més de trenta anys.

Com l'au Fènix, però, el projecte ressuscità de les seves cendres el mes de juny del 1836, quan es llegí una memòria acadèmica: «*acerca del modo de estudiar la historia, aplicado a Cataluña, proponiendo formar una comisión de redacción de un compendio de Historia catalana, que no exceda de dos tomos, en 12º, de unas 300 páginas cada uno, donde se modifiquen o supriman cosas que no son del gusto de la época actual.*»⁴⁵ La darrera frase era intrigant, però el secretari de la institució, Ramon Muns i Serinyà, es va encarregar de desfer els possibles equívocs pocs dies després. Segons Muns i Serinyà, el temps havia canviat i, en conseqüència, era obligat exposar «*las ventajas, para la instrucción de la juventud, de formar un compendio de historia de Cataluña, que pueda servir de texto en las escuelas, amenizado con un estilo puro, armonioso, elegante, dictados por la sana crítica y escritas con aquella filosofía desconocida de los meros cronistas y que parece peculiar de nuestro siglo de análisis, escite los ánimos de los lectores, los sentimientos de rectitud, valor y constancia, piedad, grandeza de alma y amor a la independencia y a una libertad justa, de que estuvieron poseídos y de que dieron tan brillantes y repetidos ejemplos nuestros antepasados.*»

Si volem entendre cap on anaven les coses hem d'encarar-nos a la imparable ascensió d'allò que Víctor Balaguer anomenà «*leyendas histórico-fantásticas*» i «*composición histórico-poética*», és a dir, a la connexió entre pràctica literària i historiogràfica que es consagrà en aquells anys crucials. En síntesi, seguir la consolidació d'un gènere literari mixt, a cavall entre la literatura i la història i que, evocant més que no pas explicant episodis del passat, proposava una lectura de la història del país sustentada, de fet, en una posició ideològica clarament presentista. Era una opció que prenia sentit dins la concepció romàntica, ja molt degradada, de la superioritat cognitiva de la poesia en relació amb les ciències històriques, però que, a la vegada i molt evidentment, permetia defugir les enutjoses qüestions que hauria plantejat una historiografia crítica, mentre augmentava al màxim el potencial «educador» de la disciplina. Però aquesta possibilitat hauria estat inviable sense el viratge cap a l'historicisme que s'havia produït ja a la literatura catalana al final dels anys trenta, viratge que, amb tants matisos com calgui, anava des de les evocacions històriques de Piferrer i Cortada fins a la mena de poesia patriòtica en català i en castellà que emergí en aquella conjuntura.

Ja els anys quaranta aquests productes a cavall entre la història i la literatura devien gaudir d'una important acceptació entre els cercles burgesos de Barcelona i altres ciutats catalanes. Ho demostra el fet que, per iniciativa de Joan Cortada i Ramon Muns i Serinyà, l'Acadèmia de Bones Lletres es decidís a convocar, l'any 1841, un certamen de poesia i de recerca sobre temes de la història medieval catalana.⁴⁶ I ho demostra també el fet que, de mica en mica, un

45. «Boletín de la Real Academia de B. L. de Barcelona», t. IX (1917), p. 251.

46. «...por asunto de historia un discurso o memoria relativa al célebre Parlamento de Caspe, en que reunidos los nueve comisionados de las provincias de la Corona de Aragón

bon nombre d'escriptors començaren a travessar les borroses fronteres que separaven la llegenda de la història i la història-evocació de la literatura de l'evocació històrica, amb enormes conseqüències a llarg terme per a la cultura catalana. Tres noms exemplifiquen aquest nou camí: Jaume Tió, Antoni de Bojarull i Víctor Balaguer.

El dramaturg Jaume Tió era l'encarnació prototípica del literat dels nous temps quan el 1838 s'installà a Barcelona, després d'una cèlebre estada a París.⁴⁷ Les seves activitats a partir de llavors denoten un molt bon coneixement de la literatura moderna. Col·laborà assíduament a la premsa barcelonina de l'època, però va ser com a dramaturg que tractà d'obrir-se pas en el món literari barceloní, una faceta que Xavier Fàbregas reféu perfectament.⁴⁸ Començà a escriure per al teatre l'any 1836, abans d'arribar a Barcelona, però no va estrenar fins tres anys més tard amb *El castellano de Mora*, obra que revelava una influència patent del teatre romàntic castellà de Martínez de la Rosa i del duc de Rivas, personatges amb els quals havia tingut una certa relació durant la seva estada juvenil a la capital francesa. L'any 1839 escriví *Generosos a cual más*, que s'estrenà a Barcelona el juny del 1840, i que tractava un tema que ocuparia un lloc central en la mitologia de la historiografia romàntica catalana posterior: el captiveri del príncep de Viana i l'aixecament contra Joan II. El fet important, però, va ser que Tió obrí les portes a la catalanització dels continguts temàtics del teatre, demostrant les seves possibilitats d'èxit. Piferrer publicà una crítica de l'obra de Tió al «Diario de Barcelona» el 9 de juny elogiant l'elecció d'«*asuntos de nuestra historia*» per a l'escena, fet que atribuï a «*sus deseos de ser español en todo*», que volia dir defugir o contrarestar la imparable influència del drama francès als teatres barcelonins.⁴⁹ El pas s'havia donat, i el mateix Tió va seguir endavant amb *Alfonso III el Liberal o leyes o deber y amor*, que Piferrer ressenyà de nou al «Brusi», insistint altre cop en l'«*españolismo que en todas sus obras ostenta el señor Tió*».⁵⁰ Tió ja només pogué estrenar una peça més, *El espejo de venganzas*, ja que morí el setembre del 1844, a vint-i-vuit anys, a conseqüència d'una tuberculosi.

L'aportació de Tió a l'arrencada del drama històric de tema català és prou coneguda. Segurament la seva opció va ser influïda per l'èxit de les novel·les històriques de Cortada, tot i que no disposem d'elements per provar-ho; en canvi, no se sol relacionar el seu interès per la història medieval catalana amb altres facetes interessants de la seva personalitat de literat. En efecte, en els mateixos anys en què escrivia i estrenava aquelles obres, Tió estava fent una tasca molt important com a director literari d'una de les millors col·leccions de

elijieron por Rey al Infante de Castilla D. Fernando; en cuyo asunto podrá el autor, a más de referir la parte histórica de tan memorable suceso, estenderse a emitir un juicio crítico acerca de la justicia de aquel fallo a tenor del derecho que asistia a los respectivos pretendientes (Academia de B. L. de Barcelona, sesión pública del día 2 de julio de 1842..., s.p.).

47. Sobre Jaume Tió hi ha una monografia de Francisco MESTRE I NOÉ, *Temps, vida y obres del polígraf D. Jaume Tió i Noé* (Barcelona 1927).

48. X. FÀBREGAS, *Les formes de diversió en la societat catalana romàntica* (Barcelona 1975), ps. 282-290.

49. P. PIFERRER, *Estudios de crítica* (Barcelona 1859), ps. 111-114. Es pot consultar aquesta crítica en el llibre de MESTRE I NOÉ, *op. cit.*, ps. 286-291.

50. «Diario de Barcelona» (26-II-1843), ps. 768-771.

llibres que s'editava a Barcelona, la del «Tesoro de Autores Ilustres» de la casa Oliveres. En aquesta selecta col·lecció en què es publicava una mica de tot, Tió va incloure-hi dues obres molt representatives del signe dels temps, la *Historia de los movimientos, separación y guerra de Cataluña en tiempos de Felipe IV*, de Francisco Manuel de Melo, i la *Espedición de catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*, de Francisco de Moncada, ambdues editades el 1842.⁵¹ Com a director literari de la col·lecció, Jaume Tió oferí unes edicions molt pensades i treballades d'aquestes obres. En el llibre de Melo, per exemple, a més de preparar les notes i el pròleg, allargà el text personalment noranta planes més, cosa que l'obligà a treballar a l'arxiu de la Corona d'Aragó i a demanar ajut i consell al director, Pròsper de Bofarull.⁵² En el segon, a més de les notes que va afegir-hi, hi va incloure la composició en vers que, precisament, Calixto Fernández de Camporendonno havia presentat al concurs de l'Acadèmia, i havia guanyat el segon premi, després de Rubió. I no són aquestes les úniques demostracions de l'interès de Tió per la història catalana. Sembla que poc abans de la seva mort estava preparant una *Historia de Barcelona* que, segons Mestre i Noé, era referida al període 1833-1843. Altra gent escriví memòries de tipus polític d'aquest període, o sigui que no era un gènere del tot nou, però es pot sospitar que Tió tenia al cap quelcom de més ambició, encara que és impossible saber-ho del cert.⁵³ De tota manera, és interessant fer notar que el mateix projecte temptà aquells mateixos anys un altre pròcer barceloní, Josep Sol i Padrís, que el va abandonar, després de la Jamància, en fer un complex viratge cap a posicions diferents de les que havia defensat fins aleshores, segons sabem gràcies al testimoni de Joan Illas i Vidal.⁵⁴

La literatura del període 1833-1843 no es va continuar després de la Jamància i de la pujada al poder dels moderats.⁵⁵ En canvi, la literatura basada en la història medieval catalana va seguir la seva ascensió imparable i esplendorosa, fins a convertir-se en la columna vertebral del moviment renaixentista. Antoni de Bofarull va contribuir a consolidar aquesta línia amb una aportació de gran importància, el llibre que portà per títol *Hazañas y recuerdos de los catalanes o colección de leyendas*, publicat per la impremta Oliveres el 1846, justament a la col·lecció que Tió havia dirigit uns anys abans.⁵⁶ Bofarull era un dels «joves» que va anar, amb Pau Piferrer, el dia del cèlebre certamen de l'Acadèmia de 1842, i, segons aquest darrer, comentà a la seva correspondència que

51. Manuel de MELO, *Historia de los movimientos, separación y guerra de Cataluña en tiempos de Felipe IV* (Barcelona 1842); Francisco de MONCADA, *Espedición de catalanes y aragoneses contra turcos y griegos* (Barcelona 1842).

52. M. DE MELO, *op. cit.*, p. 252.

53. Elías DE MOLINS, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX* (Barcelona 1895), vol. II, p. 671; J. MESTRE I NOÉ, *op. cit.*, p. 159.

54. J. ILLAS I VIDAL, *Tributo a la memoria de José Sol i Padrís* (Barcelona 1856), p. 23.

55. Francisco RAÜLL, *Historia de la conmoción de Barcelona en la noche de 25 de julio de 1835, causas que la produjeron y sus efectos hasta el día de esta publicación* (Barcelona 1835). Joaquín DEL CASTILLO MAYONE, *Las bullangas de Barcelona o sacudimientos de un pueblo oprimido por el despotismo ilustrado* (Barcelona 1837); Antonio BUXERES, *Barcelona en julio de 1840* (Barcelona 1840).

56. Antonio DE BOFARULL, *Hazañas y recuerdos de los catalanes ó colección de leyendas* (Barcelona 1846). Sobre Antoni de Bofarull, cf. Jordi GINEBRA, *Antoni de Bofarull i la Renaixença* (Reus 1988).

compartia les reticències envers el resultat del concurs i el to general de la cerimònia. No obstant això, aquest mateix any estrenà un drama històric de tema medieval català, *Pedro el Catòlico. Rey de Aragón*, que escriví per influència de les provatures de Tió, com ell mateix confessà obertament.⁵⁷ Posteriorment n'estrenà d'altres, consolidant el camí que Tió havia obert, el mateix camí que després van seguir Víctor Balaguer i altres.⁵⁸ De manera simultània a la tasca de dramaturg, Bofarull escampà versos en català per la premsa barcelonina d'aleshores, seguint les petjades de Rubió i Ors, cosa que demostra que les prevencions de Piferrer no eren compartides del tot per aquells que el voltaven el dia del certamen de l'Acadèmia.⁵⁹ Les *Hazañas y recuerdos de los catalanes* significaven una novetat i un pas endavant en molts conceptes, que Bofarull sembla haver donat per ell mateix. L'obra fou presentada pels seus editors com «una composició histórico-poética» i encetà un camí que va tenir una gran importància, encara que ja fos implícit en els experiments que s'havien fet a la novella, al drama històric i a la poesia de caire historicista. L'obra de Bofarull era escrita a imitació de la balada alemanya de Goethe, Klopstock i altres, com es reconeixia a l'extensíssim subtítol i al pròleg, i consistia en una recopilació de vint-i-sis llegendes i passatges de la història medieval catalana, des de la dels Barons de la Fama i de l'escut del Pilós fins al parlament de Casp i al príncep de Viana de nou. A l'interessantíssim pròleg Bofarull hi confessa que la mateixa dificultat de llegir els alemanys en traduccions franceses l'havia quasi decidit a escriure el llibre «en mi idioma natal, en lemosín o catalán, pues estoy seguro que no me faltarían voces dulces y ásperas para imitar a mis inspiradores, pero razones de que lloro me hicieron detener la pluma. Resolví escribir en castellano, que tal vez no sé bastante aún, pero al querer crear un estilo y buscar las voces y sonas que debían caracterizar a mis baladas solo vi confusión en mi cabeza».⁶⁰ És interessant afegir que, per completar les tres-cents pàgines que normalment tenien els llibres de la col·lecció esmentada, els editors hi van afegir com a apèndix *El Fénix de Cataluña*, que llavors s'atribuïa, erròniament, a Martí Piles.⁶¹

La possibilitat de recrear literàriament la història pàtria quedà oberta i consagrada amb la publicació del llibre d'Antoni de Bofarull; per això va tenir tanta importància. Hi mancava, però, una peça que era molt important perquè el mecanisme de recreació i d'evocació funcionés adequadament i completa, i aquesta fou la que aportà Víctor Balaguer des de molt jove, un gran venedor de literatura.⁶² A la recreació històrica li mancava la connexió amb el terreny en què succeïen els fets que es narraven, una mena de percepció menys condicionada per les fonts arxivístiques i documentals, que tan importants eren per a Bofarull, Tió i Cortada. Balaguer concretà la fusió entre història i paisatge o terri-

57. Joaquim SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs en el renaixement de Catalunya* (Reus 1982), p. 87.

58. X. FÀBREGAS, *Aproximació a la història del teatre català modern* (Barcelona), ps. 95 i ss.

59. J. SANTASUSAGNA, *op. cit.*, ps. 99-100.

60. *Hazañas y recuerdos de los catalanes...* (Barcelona 1846), p. VI.

61. *Ibid.*, ps. 145 i ss.

62. Maria Pilar QUERALT, *Balaguer* (Barcelona 1984); Oriol PI DE CABANYES, *Apunts d'història de la Renaixença* (Barcelona 1984), ps. 77-79; F. GRAS I ELIAS, *Siluetes de escriptors catalans del segle XIX* (Barcelona 1909), ps. 65-84.

tori en una colla d'obretes de viatges per Catalunya, que gaudiren d'una gran acceptació, tanta que fins i tot van engendrar alguns subgèneres, com per exemple el dels viatges en ferrocarril, que el mateix Balaguer va practicar també, com és sabut.⁶³ Aquesta modalitat literària tenia els al·licients dels llibres de viatges, tan de moda arreu, en una època en què viatjar començava a ser més fàcil i a la vegada servia per emplaçar físicament els fets del passat, de la pròpia història, ajudant un públic lector nou i en expansió a conèixer millor el propi país.⁶⁴ La veritat és que Balaguer inventà ben poca cosa. L'autèntic iniciador d'aquesta modalitat a Catalunya va ser Pau Piferrer, que ja als *Recuerdos* marcà la pauta, però Víctor Balaguer demostrà una habilitat extraordinària per a convertir les narracions de viatges en literatura comercial i integrada, alhora, en els esquemes de valorització medievalitzant que tanta força estaven prenent. La barreja de genialitat i de plagi de Balaguer es pot comprovar fàcilment llegint alguna de les obretes que publicà durant la segona meitat dels anys quaranta o els primers dels cinquanta, moments en què estava experimentant un patró que després repetiria fins a fer-lo avorrir. Una d'aquestes obretes em sembla paradigmàtica d'això que estem dient.⁶⁵ Em refereixo a *Una expedición a San Miguel del Fay* de l'any 1850, que s'inicia amb una invocació a l'artista romàntic, en una exposició de propòsits que val la pena citar: «*Hacia ya tiempo que proyectábamos una expedición, pero una expedición de artistas, una expedición que poder hacer a pie, con el herrado bastón de peregrino en una mano, con el álbum del viajero en la otra, y a un sitio donde necesariamente tuviésemos que tropezar a cada paso con un hecho histórico que recordar, una tradición que contar o una hazaña que enaltecer.*

»Una expedición a un monasterio célebre, a una ermita solitaria, o a un castillo feudal que nos pudiese presentar abierto su gran libro de ruina, donde claramente pudiésemos hojear las páginas de su ilustre pasado.»⁶⁶

Més endavant confessa, de passada, les influències rebudes i com se situava davant d'elles:

«Y todo eso (la geografía catalana, J. M. F.) *hermoseado con la verdad de la historia, santificado por la riqueza de los recuerdos, poetizado por los colores de la tradición, descrito y cantado por Piferrer!*...

»Por Piferrer, que aunque nos haya precedido en este camino, no por ello habrá sido tan copiosa su cosecha que no haya dejado para nosotros una simple gavilla que espigar.»⁶⁷

La barreja d'història i llegenda, de restes arqueològiques i paisatge, aconseguix entusiasmar Balaguer, que després tracta d'entusiasmar el lector fent servir unes identificacions elementals i efectives on trobem de nou l'empremta dels *Recuerdos* de Pau Piferrer:

63. Per exemple, Juan AMICH, *Viaje a Mataró en el ferrocarril* (Barcelona 1849); V. BALAGUER, *Guía de Barcelona a Arenys de Mar por ferro-carril* (Barcelona 1857).

64. Aquest va ser un procés que es produí arreu, encara que els termes concrets variessin. *Vid.*, per exemple, Sarah BURNS, *Pastoral Inventions: Rural Life in 19th century American Art and Culture* (Filadèlfia 1989).

65. Algunes d'aquestes obretes varen ser reeditades als *Cuentos de mi tierra* (Barcelona 1864), 2 vols.

66. *Una expedición a San Miguel del Fay* (Barcelona 1850), p. 3.

67. *Ibid.*, p. 6.

«Y es que es una deliciosa peregrinación la que se emprende por jóvenes y entusiastas artistas; encuentran lo bello y lo grande donde ni siquiera lo sospecha el espíritu vulgar; leen en las arrugas de unas ruinas toda una crónica de hazañas como se lee en las arrugas de un rostro todo su pasado de vicisitudes; y hallan un castillo feudal con sus almenas, sus torres, sus murallas, sus fosos y sus puentes levadizos, allí donde los otros en vano buscan otra cosa que un montón de piedras.

»Afortunadamente para el poeta viajero, Cataluña es rica en esos montones de piedras.

»Sí, Cataluña, Alemania del mediodía, tiene fantásticas baladas, curiosas leyendas, sombrías y terribles historias, y cien moriscas atalayas, cien feudales castillejos que con sus nombres raros y misteriosos han engendrado otras tantas y misteriosas consejas.»⁶⁸

¿De què servia fomentar la illusió de viure a l'Alemanya de migdia? O, dit d'una altra manera, ¿quin sentit tenia aquesta literatura apressada i falsament ingènua que es recolzava sobre identificacions tan fàcils, sense plantejar mai qüestions relacionades amb el present conflictiu? Si pensem breument els arguments plantejats en aquestes planes, podem obtenir una primera resposta.

Els anys trenta i quaranta del vuit-cents es produí una clarificació decisiva de quina mena d'aproximació al passat era necessària, una aproximació que no era el passat *per se*, sinó que era sobretot una presa de posició respecte al present. Aquesta clarificació, determinant en tants aspectes, va comportar la derrota sense palliatius de la possibilitat d'una historiografia crítica, de la historiografia que, a imatge de la liberal francesa, havien demanat Ramon Martí d'Eixalà i Jaume Balmes. Per raons diverses, els suggeriments que ambdós feren en aquella direcció no van ser escoltats, cosa que no vol dir que una certa pràctica historiogràfica vagament inspirada en tot el que s'estava fent a fora no existís absolutament. Aquells anys es traduí molta historiografia liberal francesa i estrangera, sens dubte una mena de satisfacció vicària de les necessitats d'explicar els problemes propis, una fórmula que s'imposà també en altres pràctiques disciplinàries. D'altra banda, un home com Cortada, més enllà de les seves temptatives literàries més o menys reeixides, ensenyà història i publicà un seguit d'històries de països d'un nivell excellent. Fins i tot s'adherí obertament a l'escola francesa, per exemple a la lliçó inaugural del curs universitari 1848-1849 a Barcelona, però les implicacions doctrinals que aquest fet podia comportar sembla que no han condicionat de fet ni la tasca d'historiador ni la de la història que es va fer a la institució a la qual s'adreçava.⁶⁹

El fet clar és que la classe dirigent catalana es negà a acceptar una historiografia que considerés el conflicte social per legitimar-se com a tal donant-ne la seva interpretació: fer ressaltar la naturalitat del seu domini sobre els altres grups socials. En altres àmbits de la cultura es van produir resultats similars, a la

69. J. CORTADA, *Oración inaugural que en la solemne apertura de estudios del año 1848-1849 dijo en la Universidad de Barcelona D...* (Barcelona s.d.). Sobre Cortada es pot consultar Gaietà VIDAL I VALENCIANO, *Cortada. Su vida y sus obras* (Barcelona 1872); J. MOLAS, «Pròleg» a J. CORTADA, *Catalunya i els catalans* (Barcelona 1965), ps. 7-17; cal consultar, també, les *Obras escogidas* de Joan SARDA (Barcelona 1914), vol. II, ps. 58-76.

68. *Ibid.*, p. 52.

literatura, per exemple. En comptes d'aquell esforç racionalitzador del conflicte social per traure'n partit, els escriptors preferiren una altra forma d'encarar-se amb el passat, a través d'una història molt peculiarment esbiaixada a través d'altres modalitats literàries que manipulaven les mateixes parcelles del passat amb procediments diversos. El resultat va ser una aproximació al passat densament ideològica i altament refractària a les complexitats de l'anàlisi històrica, però que, en canvi, permeté encaixar a un terme mitjà, sense gaires problemes, la vella recerca dels erudits de l'Acadèmia amb la poètica desvetllada per la literatura. El transvasament de temes de la història a la literatura i de la literatura a la història va ser constant des d'aleshores.⁷⁰ I va funcionar sense problemes, perquè la percepció que cada pràctica disciplinària tenia dels límits en què es movia funcionava com un comú denominador cohesionador. I d'aquesta manera la tasca rigorosa de l'anomenada *escuela històrica* era capitalitzada per la historiografia romàntica, i aquesta, amb la literatura d'evocació, es concentrava en l'educació patriòtica dels catalans. Quan Milà i Fontanals publicà la voluminosa *Estètica y teoría literaria*, el 1857, dedicà un apartat a la història i a la historiografia en termes molt convencionals de filologia crítica, que denotaven que de les preocupacions dels anys trenta i dels primers dels quaranta ja no en quedava gairebé res, tan sols una enorme desconfiança vers les explicacions generals dels processos històrics.⁷¹

¿No era aquest resultat el que pretenien, de fet, els homes de l'Acadèmia el 1836, quan demanaven una història capaç d'impressionar la joventut? ¿O el que volia dur a terme l'Ajuntament de Barcelona, quan el 20 de novembre del 1849 aprovà una proposta de Joan Agell, home important del moderantisme barceloní, «referente a que se reseñan los hechos más gloriosos de nuestro país?»⁷² Aquesta proposta passà a una comissió formada per Pròsper de Bofarull, Ramon Muns i Serinyà, Joan Cortada, Josep Sol i Padrís i el mateix Agell. Els resultats no van ser gens esperançadors, com ens consta pel testimoni de Milà i Fontanals: «... (se creó una) comisión para redactar una memoria razonada de las

70. «Massó i Torrents pudo decir que todas las Englantinas de los Juegos Florales tenían en la Historia de Balaguer su origen. Ello hizo su obra eminentemente popular» (R. D'ABADAL I DE VINYALS, *Doscientos años de historia de Cataluña en la Real Academia de Buenas Letras*, dins *Historia y labor...*, ps. 62-63).

L'altra cara de la fàcil popularitat de la tasca del Balaguer historiador en va ser el seu desprestigi entre els que no podien compartir la seva deixadesa en el tractament del material empíric, ben manifesta a la seva *Historia de Cataluña*. En citarem un exemple: una carta de Bonaventura Hernández Sanahuja a Milà i Fontanals, del 16 d'octubre de 1866, en què li deia: «Hágame el favor de decir al amigo D. Antonio de Bofarull que durante mi permanencia en el Escornalbou he leído la Historia de Cataluña por Balaguer, que he encontrado plagada de errores y de omisiones, algunas de gran cuantía; que sentiría mucho (pues estimo mucho el honor de la familia) que incurriese en semejante falta, toda vez que se trata de un trabajo concienzudo. Le presté mi Memoria histórica al Sr. B (alaguer) sobre Tarragona árabe y época y causa de su reconquista, no por San Olaguer, sino por el príncipe de Bearn. En este trabajo hay noticias curiosísimas de que no supo sacar partido el Sr. Balaguer; así es que toda la historia de la reconquista de la Cataluña vieja, o Campo de Tarragona, la escribió este señor en catorce líneas contadas» (*Epistolari de Manuel Milà i Fontanals*, per Lluís NICOLAU D'OLWER [Barcelona], 1922, vol. I, p. 80).

71. Manuel MILÀ I FONTANALS, O.C. (Barcelona 1888), vol. I, ps. 286-291.

72. *Actes de l'Ajuntament de Barcelona* (any 1849), 20 de novembre de 1849, p. 301; 23 de novembre de 1849, p. 304; 14 de desembre de 1849, p. 324; 24 de desembre de 1849, p. 341.

*causas, tendencias e importancia de varios hechos no calificados imparcial y debidamente para vindicar la reputación de Cataluña de los injustos ataques que ha sufrido [...] pero no llegó a reunirse, ni dio resultado alguno.»*⁷³

No vull entrar ara a fons en les raons d'aquest fracàs, però el marasme ideològic en què aquells homes estaven immersos queda patent en el resum d'una sessió de l'Acadèmia de l'any 1854, en què primer s'aprovà una moció que deia: «*se propone y se acepta, en vista a las defectuosas historias de Cataluña que se publican, que la Academia tenga muy presente su antiguo proyecto de escribir la historia catalana, y al efecto se oficie al capitán general y al gobernador civil para que dejen copiar documentos de valor histórico contemporáneo de sus respectivos archivos, para ser publicados luego, sin comentario alguno para evitar el riesgo de que la Academia, contra su propia voluntad, apareciera como órgano de un partido*», i, després, Víctor Balaguer donà a conèixer algunes de les seves *leyendas histórico-fantásticas*.⁷⁴ El mateix Balaguer que, al pròleg de la seva *Historia de Cataluña* del 1863, va dubtar si havia fet bé de titular-la així: «*Y advierto que hago mal acaso en dar el título de Historia a esta pobre obra mía...*», però que acabava justificant-se per raons de patriotisme.⁷⁵ La conseqüència més visible de tot plegat va ser una confusió gravíssima entre els objectius d'una disciplina d'orientació científica i l'instrument de conformació del patriotisme de massa, confusió tan sòlidament establerta que s'acabà considerant com a natural i lògica. La temptativa cultural més ambiciosa del període, la «*Revista de Cataluña*», que dirigí Lluís Cutxet els anys 1862-1863, no modifica gaire la valoració que estem fent, si observem el pes que hi tenien els treballs filològics de Milà o Rubió o les minúcies erudites dels altres.⁷⁶ Per això entenem una observació com la que féu Aulèstia i Pijoan, en el prefaci de la *Historia de Catalunya*: «*Lo poble català sempre ha donat preferència a la literatura didàctica, i entre aquesta a la que responia més concretament a son esperit particularista; d'aquí que s'presenti la historia de lo Principat ab un esclat superior al de les demás rames de les belles lletres.*»⁷⁷

Lamentablement, però, la qüestió era més complexa que com la presentava Aulèstia, començant per l'enutjosa pregunta que cau quasi pel seu propi pes: ¿allò que estimava el *poble català* era realment història?

El que passà en el camp de la historiografia és generalitzable a moltes de les diverses facetes que conformaven la cultura burgesa de l'època. No totes, però, incidien en el conglomerat que hem anomenat *cultura nacional* amb la mateixa proporció, com la citació d'Aulèstia i Pijoan suggereix. Història i lite-

73. M. MILÀ I FONTANALS, *Noticia de la vida y escritos de Don Próspero de Bofarull y Mataró* (Barcelona 1860).

74. «Boletín de la Real Academia de B. L. de Barcelona», t. IX (1917), p. 309.

75. VÍCTOR BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón escrita para dar a conocer al pueblo recordándole los grandes hechos de sus ascendientes en virtud, patriotismo y armas, para difundir entre todas las clases el amor al país y la memoria de sus glorias pasadas* (Barcelona 1867), p. 10.

76. «Revista de Cataluña. Periódico Quincenal de Historia, Ciencias, Artes, Literatura, Intereses morales y materiales, industria y comercio» (1862-1863).

77. A. AULÈSTIA I PIJOAN, *Historia de Cataluña* (Barcelona 1887), vol. 1, p. vi. Un recent balanç del que va ser la historiografia catalana dels segles XIX i XX, a EVA SERRA I PUIG, *Una aproximació a la historiografia catalana*, «Revista de Catalunya», 26 i 27 (gener i febrer de 1989), ps. 29-46 i 43-55.

ratura semblen haver estat decisives per a la configuració i el desenvolupament, aportant el gruix de percepcions i referències simbòliques que li servien de suport. Una funció potenciada, a més, pel transvasament sistemàtic de temes d'una disciplina a l'altra, reforçant la capacitat evocadora de determinats passatges, episodis i imatges trets de la pròpia història, però presentats a través de les possibilitats expressives i divulgadores de la literatura. Però, res de tot això no és exclusiu del cas català. Ara bé, l'èxit educatiu i conformador que aquest preparat històrico-literari tenia sobre el patriotisme de massa (l'extensió del qual hauria de ser discutida amb detall) no equivalia necessàriament ni automàtica a la consolidació d'una literatura i d'una historiografia dignes de tal nom, més aviat a l'inrevés: el caràcter extremadament ideològic d'una i altra disciplina, i bàsicament la seva impossibilitat d'encarar-se a la definició en el terreny cultural de tot el que implicava la transformació social oberta per la revolució liberal i l'ascens de la indústria moderna, les incapacità per reproduir molts dels desenvolupaments més significatius de la cultura burgesa coetània. La reacció que es produí les dues darreres dècades del segle —d'Almirall al Modernisme, si es vol—, que ara no podem discutir, caldria entendre-la més com una temptativa d'acostar-se a les pautes culturals ja acceptades en altres bandes que no pas com un esforç per posar dempeus una cultura burgesa com a tal. El fet distintiu del cas català va ser, precisament, que l'extraordinària precocitat i densitat de la instal·lació burgesa, donada la gran conflictivitat que desvetllà i el medi tan advers on es produí, forçà una separació dràstica entre els fonaments de la «cultura nacional» i les línies mestres per on s'estaven desenvolupant les cultures burgeses de l'època, una contradicció que travessà tot el període que hem estudiat i que es prolongà fins al nostre segle. La debilitat de la cultura catalana decimonònica no derivava, doncs, de la manca de maduració burgesa de la societat catalana, sinó de les seves peculiaritats com a tal. Però investigar a fons aquesta connexió ens exigiria introduir altres variables a la nostra anàlisi.